STAROPOLSKA
MYŚL POLITYCZNA

Andrzej Maksymilian Fredro

INTER MAIESTATEM AC LIBERTATEM

MOWY SEJMOWE, LISTY W SPRAWACH PUBLICZNYCH, PISMA I WOTA Z LAT 1672-1679

wstęp i opracowanie
Adam Perłakowski,
Kazimierz Przyboś

KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

INTER MAIESTATEM AC LIBERTATEM

MOWY SEJMOWE, LISTY W SPRAWACH PUBLICZNYCH, PISMA I WOTA Z LAT 1672-1679

STAROPOLSKA MYŚL POLITYCZNA

Redaktor serii:
Adam Perłakowski

6/1

STAROPOLSKA
MYŚL POLITYCZNA

Andrzej Maksymilian Fredro

INTER MAIESTATEM AC LIBERTATEM

MOWY SEJMOWE, LISTY W SPRAWACH PUBLICZNYCH, PISMA I WOTA Z LAT 1672-1679

wstęp i opracowanie
Adam Perłakowski,
Kazimierz Przyboś

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA AKADEMICKA
Sp. z o.o. Kraków

Kraków 2020

© Copyright by Adam Perłakowski and Kazimierz Przyboś, 2020

Adam Perłakowski
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
https://orcid.org/0000-0003-2514-7757
adam.perlakowski@uj.edu.pl

Kazimierz Przyboś
Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Recenzenci:
Dr hab. Robert Kołodziej, prof. UWr
Dr hab. Leszek Wierzbicki, prof. UMCS

Redakcja:
Barbara Sikora

Tłumaczenie i korekta tekstów źródłowych:
Tomasz Babnis

Projekt okładki:
Agnieszka Kluzik

ISBN 978-83-8138-330-1 (druk)
ISBN 978-83-8138-439-1 (PDF)
https://doi.org/10.12797/9788381384391

Publikacja wydana ze środków finansowych
Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
Księgarnia internetowa: https://akademicka.com.pl

Andrzej Maksymilian Fredro h. Bończa (1621-1679)
kasztelan lwowski w latach 1654-1677,
wojewoda podolski w latach 1677-1679

Spis treści

Wstęp VII

Epistola panegyrica ad Serenissimum & Invictissimum Joannem Tertium Regem Poloniarum Magnumq<ue>; Ducem Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae etc. etc. etc. 1

Epistola responsoria, ad proponentem Amicum 27

Pytanie, albo ratiocinatio z strony tureckiej wojny i nowych z Portą Ottomańską traktatów, Po wzięciu Podolskiego Kamieńca. Do uważenia podana die 5 Novembris Anno D<omi>ni 1672 37

List Andrzeja Maksymiliana Fredry do Jana III Sobieskiego, Kormanice, 22 I 1675 51

Wotum Andrzeja Maksymiliana Fredry na sejmie koronacyjnym 28 II 1676 61

List Andrzeja Maksymiliana Fredry do Dymitra Jerzego Korybuta Wiśniowieckiego, wojewody bełskiego i hetmana wielkiego koronnego, Warszawa, 12 IX 1677 69

Wykaz skrótów 73

Bibliografia 75

Abstract 87

Indeks osób 89

Indeks geograficzny 97

Wstęp

Andrzej Maksymilian Fredro (1621-1679) to postać niezwykle charakterystyczna dla polskiego XVII stulecia. Charakterystyczna, ale nade wszystko skomplikowana i pełna sprzeczności, co powoduje, że bardzo trudno jednoznacznie ją ocenić. Był zamożnym szlachcicem, typowym przedstawicielem swojej epoki, a jego twórczość głęboko związała się z najważniejszymi wydarzeniami w dziejach Rzeczypospolitej po 1648 r. Bez świadomości tych zasadniczych uwarunkowań nie sposób zrozumieć jego pisarstwa i na odwrót – obraz tamtych czasów nie byłby pełny bez uwzględnienia jego twórczości. Zarówno działalność publiczna Fredry, który aż dziewięć razy posłował na sejm w latach 1646-1654, pełnił również funkcję marszałka izby poselskiej na fatalnym dla naszych dziejów sejmie w 1652 r., był też senatorem od 1654 r. aż do śmierci (kasztelan lwowski w latach 1654-1677, wojewoda podolski od 1677 r.), jak i jego aktywność pisarska od 1652 r. odbijają w sobie skomplikowane cechy epoki z jej różnorodnością wydarzeń, procesów oraz poglądów o wielkim ładunku kontrowersyjności, a niekiedy także jaskrawych sprzeczności, tak typowych dla jego twórczości.

****

W połowie XVII w. wyszły na jaw wszystkie słabości, jakie kryły się w ustroju Rzeczypospolitej, który jeszcze w poprzednim stuleciu mógł służyć za wzór dla innych krajów. Sejm Rzeczypospolitej pogrążył się w kryzysie, a władza elekcyjnych królów była zbyt ograniczona, aby dorównać dziedzicznym monarchom rządzącym zgodnie z ideami władzy absolutystycznej. Wojny, jakie spadły na Rzeczpospolitą po 1648 r., załamały gospodarkę i możliwości finansowe państwa. Na zaciężne wojsko nie było po prostu pieniędzy, a w tym okresie sąsiednie kraje rozbudowywały i unowocześniały swoje armie. Wprawdzie ówcześni dostrzegali ten stan rzeczy, ale tylko nieliczni skłonni byli zgodzić się na konieczne zmiany, które mogłyby wzmocnić państwo. Zwyciężyło przekonanie (nie bez przemożnego wpływu Fredry, a w szczególności jego dzieła pt. *Scriptorum Seu Togae et Belli Notationum Fragmenta… / Fragmenty pism, czyli uwagi o wojnie i pokoju…* z 1660 r.), że wystarczy przepro-

wadzić niezbędne korekty, jak to wówczas określano, „uleczyć egzorbitancje", aby Rzeczpospolita odzyskała dawną potęgę. W razie potrzeby i zagrożenia z zewnątrz miało starczyć odwołanie się do ofiarności i męstwa szlachty, co zresztą okazało się dosyć skuteczne podczas wojen z połowy XVII stulecia. Niestety, umocniło to przeświadczenie, że Rzeczpospolita trwa dzięki szczególnej opiece boskiej, a odporność, jaką wtedy okazała, stłumiła pomysły reformatorskie. Reformy – zgodnie z hasłem „omnia novitas nociva est" („wszelka zmiana jest szkodliwa") – uznano za dążenie do wzmocnienia władzy królewskiej, a właśnie w osobie monarchy widziano zagrożenie dla wolności Rzeczypospolitej. Zapomniano o tym, że w XVI w. zbudowano potęgę państwa dzięki współpracy szlachty z królem, wbrew interesom magnatów.

I tu Fredro odegrał fatalną rolę, sprzeciwiając się na sejmie w 1661 r. planom elekcji *vivente rege*. Zgodnie z ideą wolności szlacheckich odrzucił wszelkie zmiany w formie i trybie wyboru nowego władcy, uzyskując poparcie posłów. Polska stała się na skutek zaślepienia i małości swych polityków (tak dworu królewskiego, jak i opozycji) ofiarą rozgrywki między Habsburgami a Burbonami.

****

Niestety, historia okazała się nieprzychylna dla źródeł dotyczących Andrzeja Maksymiliana Fredry. Miał on wprawdzie sześcioro dzieci, ale z czterech synów dwóch zmarło w dzieciństwie, a najstarszy, Jerzy Bogusław, odszedł bezpotomnie po 1710 r. Z kolei z dwóch córek Teresa Antonina (zm. w 1733 r.), żona Andrzeja Łączyńskiego, podkomorzego nowogrodzkiego, miała syna Jerzego Antoniego (zm. w 1754 r.), który zadbał o wydanie pośmiertne dzieł dziadka (*Vir Consilii…*, Lwów 1730), ale przeżył swoje potomstwo, młodsza zaś córka Fredry – Anna Wincencja (*primo voto* Czartoryska po Michale Franciszku, *secundo voto* Sapieha po Kazimierzu Władysławie) zmarła bezpotomnie w 1733 r. Jedynie najmłodszy syn, Stanisław Józef (zm. w 1724 r.), kasztelan lwowski, pozostawił dwie córki: Annę, zakonnicę w klasztorze Sakramentek, i Katarzynę na Kormanicach (zm. po 1729 r.), zamężną ze Stanisławem Bogusławem Rupniewskim (zm. w 1764 r.), kasztelanem konarskim w latach 1726-1730[1]. Co się stało z archiwum po Andrzeju Maksymilianie Fredrze z Kormanic po śmierci Rupniewskich – nie wiadomo[2]. Natomiast archiwum rodzinne i biblioteka Fredrów w Beńkowej Wiszni niedaleko Rudek, licząca 10 tys.

[1] Więcej na temat genealogii i koligacji Fredrów zob. K. Przyboś, *Fredrowie herbu Bończa – domus antiqui moris virtutisque cultrix*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Nowa Seria" 1997, t. 3(14), s. 73-116.

[2] BJ, 5, Program nauki dla Jerzego Bogusława Fredry autorstwa A. M. Fredry, [b.m. i b.d.], s. 1047-1050; B. Ossol., 66/II, Mowy A. M. Fredry na pogrzebach i ślubach z lat 1648-1678, k. 1-9; B. Ossol., 305/II, Własnoręczne notatki A. M. Fredry z lat 1663-1678. Zob. też B. Ossol., 7139/III-7144/III, Sześć tomów papierów rodziny Fredrów z lat 1410-1818; M. Matwijów, *Zbiory materiałów życia publicznego jako typ książki rękopiśmiennej w czasach staropolskich (1669-1760)*, Warszawa 2020, s. 157.

tomów, zostały zniszczone, najpierw częściowo podczas walk austriacko-rosyjskich o Przemyśl w 1914 r., a następnie już całkowicie w 1919 r. przez Ukraińców, którzy zdewastowali również pałac i jego wyposażenie[3]. Ocalały jedynie przekazane w końcu XX w. do lwowskiego Ossolineum rękopisy o numerach 7139-7144 oraz pamiątki historyczne i rodzinne Fredrów, głównie po komediopisarzu Aleksandrze (zm. w 1876 r.) i jego synu Janie Aleksandrze Jacku (zm. w 1891 r.), przechowywane wraz z częścią archiwum rodziny z końca XVIII i XIX w. (w tym czternaście akwarel Juliusza Kossaka przedstawiających historię domu Fredrów, choć Andrzej Maksymilian został w tym zbiorze pominięty) w pałacu Aleksandra Szembeka i jego żony, a wnuczki autora *Zemsty*, Marii (zm. w 1937 r.), w Siemienicach w Poznańskiem. W 1906 r. Maria z Fredrów Szembekowa przeniosła tę część zbiorów z Rudek do Siemienic.

W kwietniu 1939 r. córka Marii Szembekowej, Jadwiga Szeptycka, przewiozła z kolei pamiątki rodowe z Siemienic do Warszawy i zdeponowała je w Muzeum Narodowym. Ta część ocalała (m.in. portrety Fredrów malowane przez Kossaka) i jest udostępniana zwiedzającym w tymże muzeum. Tam też znalazły się archiwalia Fredrów i Szembeków z Siemienic zdeponowane w 1953 r. w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Niestety, reszta archiwaliów i pamiątek po Fredrach wysłana latem 1939 r. koleją do Warszawy utknęła w jakimś magazynie kolejowym i spłonęła tam we wrześniu 1939 r. Obecnie zatem nie ma prywatnego archiwum domowego siedemnastowiecznych Fredrów[4].

Z pewnością wiele informacji dotyczących życia i działalności, przede wszystkim prywatnej, Andrzeja Maksymiliana Fredry przyniosłaby dogłębna kwerenda w zasobie Centralnego Państwowego Archiwum Ukrainy we Lwowie (Центральний державний історичний архів України, м. Львів), tam bowiem przechowywane są księgi ziemskie i grodzkie przemyskie, lwowskie oraz sanockie, niezwykle ważne źródło informacji o Fredrach w XVI i XVIII w. Warto zaznaczyć, że poszukiwania badawcze przeprowadzone w Archiwum Prowincji Reformatów w Krakowie i w Archiwum Diecezjalnym przy Kurii Biskupiej obrządku łacińskiego w Przemyślu nie wniosły niczego nowego do informacji opublikowanych już przez franciszkanina

[3] T. Szydłowski, *Ruiny Polski. Opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej. Z 227 rycinami i mapką orjentacyjną*, Kraków 1919, s. 187; E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblijoteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1: *A-M*, Warszawa–Kraków 1926, s. 11.

[4] T. Jaworski, *Pamiątki wielkopolskie*, „Tygodnik Ilustrowany" 1908, nr 22, s. 437; E. Chwalewik, *Zbiory polskie, archiwa, bibljoteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. W porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 2: *N-Ż*, Warszawa–Kraków 1927, s. 192-193; D. Kamolowa, *Spuścizna rodzinna Fredrów w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej" 1968, nr 12, s. 10; *Rękopisy 8301-9000. Archiwa rodzinne Fredrów i Romerów. Zbiory dawnej Biblioteki Ordynacji Krasińskich oraz inne rękopisy XIX-XX wieku*, red. D. Kamolowa, B. Smoleńska, Warszawa 1972; E. Triller, *Losy archiwum rodzinnego Fredrów z Beńkowej Wiszni*, „Ze Skarbca Kultury" 1978, t. 24, nr 30, s. 147-161.

Józefa Symeona Barcika, a dotyczących utworzonej prawdopodobnie w 1665 r. fundacji Fredry w postaci ufortyfikowanego kościoła i klasztoru w Pacławiu[5].

Wreszcie – jak wskazują na to opracowania Zbigniewa Rynducha – niewydane zapiski Fredry (w tym te dotyczące planów elekcji *vivente rege* po 1661 r.) mogą się znajdować w zasobie Biblioteki Wróblewskich Akademii Nauk Litwy (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka). W jaki sposób rękopisy zawierające pisma Fredry trafiły do Wilna – nie wiadomo[6].

Na szczęście historyk zajmujący się tą nietuzinkową postacią nie jest pozbawiony jakichkolwiek źródeł. W zbiorach Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu zachował się manuskrypt pisany ręką A. M. Fredry, pod sygnaturą 287 II. Liczy on tylko dwadzieścia sześć kart i zawiera oracje weselne i pogrzebowe oraz niepełną mowę sejmową. Większość z tych zapisek ma charakter brulionowy, roboczy, o czym świadczą niestaranny charakter pisma oraz liczne skreślenia wraz z poprawkami[7]. Wreszcie należy pamiętać o słynnym *Zwierzyńcu Jednorożców…*, pierwszym drukowanym zbiorze polskich mów, zawierającym oracje jednego autora – właśnie Andrzeja Maksymiliana Fredry. Został wydany w 1670 r. przez Franciszka Glinkę i stanowi *de facto* wierszowaną i panegiryczną kronikę rodu Fredrów[8].

****

Według Bartłomieja Paprockiego Fredrowie herbu Bończa wywodzą się od rycerza Mierzba, który w 998 r. przybył z Włoch wraz z biskupem Prokulfem i osiedlił się w ziemi czerskiej na Mazowszu, gdzie otrzymał znaczne włości oraz założył wieś Bończa „na pamiątkę miasta włoskiego, z którego wyszedł”[9]. Paprocki wzmiankuje najwybitniejszych przedstawicieli Fredrów w XV-XVI w.: Jana z Niżniowa Fredrę, jakoby wojewodę ruskiego, Andrzeja Fredrę, wojewodę podolskiego w latach 1472-1477 (a wcześniej kasztelana halickiego w latach 1464-1471), Franciszka Fredrę, obrońcę Lubaczowa przed Tatarami w 1500 r., Jana Fredrę (syna Franciszka), wojskiego przemyskiego w 1578 r., oraz Andrzeja Fredrę „z bracią stryjeczną, których

[5] J. S. Barcik, *Fundacja klasztoru franciszkanów w Kalwarii Pacławskiej*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawno-historyczny” 1973, t. 16, nr 1-2, s. 89-128; idem, *Kalwaria Pacławska*, Warszawa 1985, *passim*; idem, *Kalwaria Pacławska – obrządek łaciński i greckokatolicki*, „Peregrinus Cracoviensis” 1995, z. 1, s. 85-97.

[6] Z. Rynduch, *Andrzej Maksymilian Fredro. Portret literacki*, Gdańsk 1980, s. 12.

[7] M. Barłowska, *Swada i milczenie. Zbiory oratorskie XVII-XVIII wieku. Prolegomena filologiczne*, Katowice 2010, s. 56-57.

[8] *Ibidem*, s. 62-63; M. Matwijów, *Zbiory materiałów życia publicznego…*, s. 213.

[9] B. Paprocki, *Gniazdo cnoty. Skąd herby rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Żmudzkiego i inszych Państw do tego Królestwa należących Książąt i Panów początek swój mają*, Cracoviae 1578, s. 79 [„Przyście do Polski Bończyców als Jednorożców roku po narodzeniu Syna Bożego 988”]. Paprocki podał tę legendę niewątpliwie za: J. Długosz, *Klejnoty długoszowe*, oprac. i wyd. M. Friedeberg, Kraków 1931, s. 61.

Abstract

Andrzej Maksymilian Fredro (1620-1679), the castellan of Lviv and the voievode of Podolia, is one of the most prominent writers and political thinkers in the Polish-Lithuanian Commonwealth of the 17th century. He left behind an impressive literary heritage, in which the guiding principle was a reflection on the condition of the state, its government and the role of the idea Golden Liberty among the nobility. This edition consists of Fredro's less renowned works covering the years 1672-1679: two excerpts of *Vir Consilii…*, public appearances of a political kind (votive offerings and speeches delivered during parliament sittings), and a few copies of private correspondence (among others to King Jan III Sobieski or Great Crown hetman Dymitr Wiśniowiecki), in which his opinions on current political issues were included. According to the authors' concept, it is the first part of the whole series devoted to the edition of Andrzej Maksymilian Fredro's works.

Keywords: Andrzej Maksymilian Fredro, political thought, Liberty, XVII century

Słowa kluczowe: Andrzej Maksymilian Fredro, myśl polityczna, wolność, XVII wiek

Andrzej Maksymilian Fredro (1620-1679), kasztelan lwowski i wojewoda podolski, to jeden z najwybitniejszych pisarzy i myślicieli politycznych w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej XVII stulecia. Pozostawił po sobie imponującą spuściznę pisarską, w której myślą przewodnią była refleksja nad stanem państwa, jego ustroju oraz nad rolą złotej idei wolności w społeczeństwie szlacheckim. W skład niniejszej edycji wchodzą mniej znane dzieła Fredry obejmujące lata 1672-1679: dwa fragmenty *Vir Consilii…*, wystąpienia o charakterze publicznym (wota i mowy wygłoszone podczas obrad sejmu), oraz kilka egzemplarzy prywatnej korespondencji (m.in. do Jana III Sobieskiego czy też Dymitra Wiśniowieckiego), w której zawarte zostały jego poglądy na aktualne problemy polityczne. W zamyśle wydawców jest to pierwsza część z całego cyklu poświęconego edycji dzieł Andrzeja Maksymiliana Fredry.

ISBN 978-83-8138-330-1

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA Sp. z o.o. Kraków

https://akademicka.pl